

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.1-1.6>**Ю. Ю. Рябченко**

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Університету державної фіскальної служби України

РОЛЬ АКТИВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Стаття присвячена характеристиці ролі актів судової практики під час здійснення доказування в цивільному процесі з урахуванням останніх змін та тенденцій у розвитку цивільного процесуального законодавства: змін у повноваженнях касаційного суду, останніх правових підходів Європейського Суду з прав людини тощо. Доведено, що роль актів судової практики в доказуванні має визначатись з урахуванням неможливості визнання їх джерелом права, оскільки суб'єкти правозастосування (ЄСПЛ, Конституційний суд України, ВСУ (ВССУ)) не є суб'єктами правотворчості. Результати їх діяльності не створюють нових норм права, а лише дозволяють деталізувати зміст чинних норм або роз'яснюють їх. Підтримано позицію щодо істотного впливу судової практики на застосування судами норм права, зокрема і процесуального, при вирішенні цивільних справ. Обґрунтовано, що нормативний характер цивільної процесуальної форми зумовлює неприпустимість визначення її актами судової практики. Такі акти мають розглядатись як орієнтири для внесення змін до цивільного процесуального законодавства, спрямованих на подальший розвиток цивільної процесуальної форми. Акти судової практики, які мають вплив на процесуальне доказування, поділено на три види за критерієм їх правової природи. Першу групу складають акти органів судової влади. Другу групу складають акти Конституційного Суду України. Третю групу складає практика ЄСПЛ. Визначено, що акти першої групи можливо поділити на дві підгрупи за критерієм їх наслідків. До першої підгрупи варто віднести акти, які не мають обов'язкової юридичної сили, але фактично враховуються судами. Другу підгрупу складають акти, які мають обов'язкову юридичну силу на підставі закону. Визначено, що актами, які не мають обов'язкової юридичної сили, є: рішення судів будь-якої інстанції в певних справах; роз'яснення Касаційного цивільного суду щодо змісту норми матеріального або процесуального права та порядку її застосування. Положення, котрі містяться в рішеннях ЄСПЛ, можуть прямо або непрямо визначати, конкретизувати засади цивільної процесуальної форми, зокрема – правила збирання та дослідження доказів судом.

Ключові слова: *судова практика, доказування, цивільний процес, рішення суду, незалежність суду.*

Постановка проблеми. Д.Д. Луспенник указує, що набувають поширення такі форми судової практики:

1) рішення судів різних інстанцій з розгляду конкретних цивільних справ, у яких об'єктивується досвід застосування матеріального і процесуального законодавства;

2) рішення вищих судових інстанцій у конкретних справах, але тоді, коли у практиці судочинства немає однозначного розуміння та тлумачення матеріальних або процесуальних норм;

3) рішення вищих судів щодо тлумачення та застосування матеріального і процесуального законодавства, які за своєю юридичною силою є обов'язковими для нижчих судів;

4) специфічні акти судів найвищого рівня, в яких даються роз'яснення із застосування чинного законодавства [1, с. 101].

С.В. Васильєв розуміє судову практику як цілеспрямовану діяльність суб'єктів судової системи України зі здійснення правосуддя і сформований на її основі результат у формі правових приписів (правових позицій), які надолужують, доповнюють

або замінюють у зв'язку із прогальністю норм, що регулюють суспільні відносини у процесі розгляду конкретних категорій справ [2, с. 50].

На важливості врахування судами судової практики у процесі розгляду справ наголошує й Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, в рішенні «Кероярві проти Фінляндії» вказано, що для того, щоб ураховувати стан національного правопорядку, Суд завжди надавав значення судовій практиці у визначенні відповідності національного законодавства Статті 6 § 1 [3; 4]. Крім того, в рішенні «Станкевич проти Польщі» зазначається, що у визначення справедливого судового розгляду справи сторін не можна не враховувати загальні фактичні та юридичні обставини справи [4; 5]. У рішенні «Петко Петков проти Болгарії» Європейський суд із прав людини наголошує, що існування встановленої судової практики зобов'язує Верховний Суд надавати більш істотне обґрунтування відхиленню від прецедентного права, а у іншому разі – буде порушено право особи на належне обґрунтування рішення. В деяких справах зміни в національній судовій практиці, які впливають на цивільні провадження, що знаходяться на судовому розгляді, можуть порушувати Конвенцію [4; 6].

Отже, фактично ЄСПЛ наголошує на необхідності врахування максимально можливої кількості обставин справи, зокрема й підходів судової практики – для забезпечення справедливого судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо юридичного статусу судової практики, її місця, ролі та значення у правовій системі, визнання чи заперечення її як джерела права достатньо довго було дискусійним. Під час його дослідження наводились різні точки зору:

– судова практика цілком є джерелом права;

– судова практика є джерелом права лише в тій частині, в якій вона знаходить своє відображення в роз'ясненнях Пленуму Верховного Суду України;

– судова практика, незалежно від форм її вираження, не є джерелом права [1, с. 101].

Мета статті – надання характеристики ролі актів судової практики при здійсненні доказування в цивільному процесі з урахуванням останніх змін та тенденцій у розвитку цивільного процесуального законодавства: змін у повноваженнях касаційного суду, останніх правових підходів ЄСПЛ тощо.

Виклад основного матеріалу. В сучасних дослідженнях набуває визнання думка, що судова практика є джерелом цивільного процесуального права. Зокрема, як зазначає С.В. Васильєв, судова практика виробляє принципові підходи, які слугують судам своєрідним орієнтиром під час розгляду конкретних справ [2, с. 50–51; 7, с. 267]. Правоположення судової практики є регулятором процесуальних відносин, на основі якого судами визначається юридично дозволена поведінка суб'єктів цивільного судочинства й вирішення процесуальної ситуації з цивільних справ. Судова практика – це особливе джерело цивільного процесуального права, яке займає у структурі джерел права підпорядковане становище щодо законодавчих актів: не повинна суперечити принципам, цілям і завданням законодавства, а також його змісту. Судова практика як джерело права має допоміжний характер. Джерелами цивільного процесуального права слід вважати таке:

1) практику (правові позиції) ВСУ (ВССУ);

2) практику (правові позиції) Конституційного Суду України;

3) практику (правові позиції) ЄСПЛ. Рішення суду загальної юрисдикції щодо окремо взятої справи джерелом права не вважається, тому що таке рішення обов'язкове лише в конкретній справі і за її межами не має обов'язкової сили [2, с. 52].

Високо оцінюючи детальність дослідження, здійсненого С.В. Васильєвим, визнаючи фактичне значення судової практики, вкажемо, що остаточна оцінка його результатів має відбуватись з урахуванням такого. Усі наведені суб'єкти правозастосування (ЄСПЛ, Конституційний суд України, ВСУ (ВССУ)) не є суб'єктами правотворчості. Результати їх діяльності

не створюють нових норм права, а лише дозволяють деталізувати зміст чинних норм або роз'яснюють їх.

Іманентною рисою цивільної процесуальної форми є її нормативність, що означає визначення її виключно нормативними актами [8, с. 47]. Пряме визнання рішень ЄСПЛ джерелом права в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. № 3477-IV [9] не скасовує зазначеного положення. Аналогічне стосується рішень Конституційного Суду України, а також – актів вищих органів судової влади. Тому, не заперечуючи проти визначення правових позицій зазначених органів правотлумачення як джерел матеріального права, доводиться констатувати, що суд, застосовуючи конкретне рішення ЄСПЛ, фактично застосовує відповідну норму Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод від 04.11.1950 р. [10] (далі – ЄКПЛ). Аналогічно – з іншими зазначеними суб'єктами правотлумачення.

Загальноприйнятою є позиція, щодо якої категорія «право» є ширшою за категорію «законодавство». Тому проблема визначення актів правотлумачення джерелами цивільного процесуального права дійсно представляє науковий інтерес. Утім, суддя застосовує виключно відповідні норми права, а не акти їх роз'яснення. Тому актуальність представляє подальше дослідження їх як окремого джерела цивільного процесуального права, поряд із нормами, які ними роз'яснюються.

Питання про визнання чи не визнання судової практики джерелом цивільного процесуального права виходить за межі цього дослідження, тому наведена проблематика представляє актуальність для подальшого окремого опрацювання. Але необхідно погодитись із положенням про фактичний істотний вплив судової практики на застосування судами норм права, зокрема і процесуального, при вирішенні цивільних справ.

Нормативний характер цивільної процесуальної форми зумовлює неприпустимість визначення її актами судової практики. Такі акти мають розглядатись як орієнтири для внесення змін до цивільного

процесуального законодавства, спрямованих на подальший розвиток цивільної процесуальної форми.

Характеристика ролі судової практики у здійсненні процесуального доказування має базуватись, зокрема, на усталеному поділі національного права на матеріальне та процесуальне. Д.Д. Луспенник, характеризуючи Верховний Суд як суд касаційної інстанції, слушно вказує на забезпечення єдності судової практики як основне його завдання. При цьому вчений не конкретизує – чи стосується зазначене судової практики застосування норм матеріального права, чи судової практики застосування норм процесуального права. Переважно вчений говорить про забезпечення єдності судової практики застосування норм матеріального права [11].

Так, відповідно до частини 1 ст. 417 ЦПК України, вказівки, котрі містяться в постанові суду касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи. При цьому, як зазначено вище, суд касаційної інстанції не є суб'єктом правотворення. Тому, якщо суд керуватиметься вказівками щодо застосування норм процесуального права, це не може вважатись порушенням положень частини 1 ст. 3 ЦПК України, де визначений чіткий перелік нормативних актів, якими керується суд при розгляді цивільної справи. Отже, не вбачається перепон щодо висновку, що Верховний Суд виконує аналогічні функції також і щодо застосування норм процесуального, зокрема, цивільного процесуального права.

Доказування в конкретній справі, зокрема порядок дослідження доказів, залежить від конкретного фактичного складу, що зі свого боку визначається, виходячи з конкретних норм матеріального права. Роз'яснення касаційним судом України конкретних норм матеріального права може істотно вплинути на процес доказування в конкретній справі. Так, у постанові від 10.04.2019 р. № 161/1574/14-ц Касаційний цивільний суд констатував, що апеляційний суд не з'ясував усі обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, а саме: коли закінчився строк кредитування,

в межах якого позивач мав право нараховувати відсотки на підставі кредитного договору, він не надав належної правової оцінки розрахунку заборгованості за процентами по кредиту, в якому зазначена заборгованість, яка складається із відсотків, нарахованих поза межами строку дії кредитного договору, а також розміру 3% річних, нарахованих, зокрема, й на цю суму заборгованості, не врахував, що нарахування відсотків після закінчення строку кредитування ані договором, ані законом не передбачено. У зв'язку з цим позивач дійшов передчасного висновку про наявність підстав для стягнення заборгованості. При цьому Касаційний цивільний суд послався на норми Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV щодо поняття зобов'язання, правових наслідків порушення зобов'язання, кредиту [12]. Тому Касаційний цивільний суд скасував рішення Апеляційного суду Волинської області від 07 грудня 2017 р. та направив справу на новий розгляд до суду апеляційної інстанції відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 411 ЦПК України [13]. Отже, в поданій постанові Касаційним цивільним судом було вказано на предмет доказування у справі, необхідність додаткового дослідження зібраних у справі доказів та, фактично, про необхідність їх переоцінки.

Позиції Касаційного цивільного суду можуть стосуватись також оцінки доказів у сукупності в межах установлення конкретного факту. Так, у постанові від 16.01.2019 р. № 465/3694/14-ц Касаційний цивільний суд указав про недостатність установлених у справі обставин для висновку про наявність факту самоусунення відповідача від виконання батьківських обов'язків із метою позбавлення його батьківських прав. При цьому суд посилався на положення ч. 1 ст. 164 Сімейного кодексу України від 10.01.2002 р. № 2947-III (далі – СК України) [14]: мати/батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він ухиляються від виконання своїх обов'язків з виховання дитини. При цьому Касаційний цивільний суд указав на ознаки такого ухилення. Зокрема, позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших

осіб, які незаконно їх утримують тощо), які надані батькам до досягнення дитиною повноліття і ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про його застосування необхідно вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей. Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків трапляються тоді, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складник виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновищаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування своїми обов'язками. Касаційний цивільний суд указав, що посилення на існування заборгованості за аліментами та невідвідування відповідачем навчального закладу дитини протягом одного навчального року повною мірою не може свідчити про ухилення батьків від виконання своїх обов'язків [15]. У цьому випадку суд надав тлумачення нормі ч. 1 ст. 164 СК України в частині визначення «ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини», що актуалізувало встановлення додаткових обставин у справі.

Правові позиції вищих судів можуть стосуватись, крім того, застосування процесуального законодавства у взаємозв'язку з матеріальним. Так, скасовуючи рішення суду першої інстанції та задовольняючи позов ВАТ «Запоріжжяобленерго», апеляційний суд указав, що факт порушення відповідачами Правил користування електричною енергією для населення, затверджених постановою Кабінету Міністрів

України від 26 липня 1999 р. № 1357, зафіксовано в акті від 06 вересня 2016 р. та ними не спростовано. Законодавством не передбачено обов'язку енергопостачальника проводити експертизу приладу обліку за умови встановлення зовнішнього силового магніту. Доказів щодо механічного втручання в роботу приладу обліку матеріали справи не містять. Проте Касаційний цивільний суд не погодився з таким висновком апеляційного суду та констатував, що апеляційний суд неправильно застосував норми матеріального права та порушив норми процесуального права. Зокрема, аналіз положень пункту 3.1 Методики визначення обсягу та вартості електричної енергії, не облікованої внаслідок порушення споживачами правил користування електричною енергією, затвердженої постановою Національної комісії регулювання електроенергетики України від 4 травня 2006 р. № 562 вказує на те, що факт утручання споживача в роботу приладів обліку, зокрема й дій споживача, які призвели до зміни показів приладів обліку, шляхом впливу магнітного поля. У разі невизнання ним такого факту в обов'язковому порядку має бути підтверджений експертизою. Тому касаційний цивільний суд констатував обов'язок ВАТ «Запоріжжяобленерго» довести сам факт порушення з боку споживача та причинно-наслідковий зв'язок між порушенням і споживанням необлікованої електричної енергії (крадіжка електричної енергії) [16].

Отже, правові позиції можуть містити тлумачення не тільки конкретних норм матеріального права, але й системне тлумачення норм матеріального та процесуального права в сукупності.

Відповідно до ч. 1 ст. 417 ЦПК України, вказівки, які містяться в постанові суду касаційної інстанції, є обов'язковими для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду справи.

Таким чином, акти судової практики, котрі мають вплив на процесуальне доказування, доцільно поділити на три види за критерієм їх правової природи. Першу групу складають акти органів судової влади. Другу групу складають акти Конституційного Суду України. Третю групу складає практика ЄСПЛ.

Акти першої групи можливо поділити на дві підгрупи за критерієм їх наслідків. До першої підгрупи слід віднести ті акти, які не мають обов'язкової юридичної сили, але фактично враховуються судами. Другу підгрупу складають акти, які мають обов'язкову юридичну силу на підставі закону. Актами, які не мають обов'язкової юридичної сили є: рішення судів будь-якої інстанції в таких справах; роз'яснення Касаційного цивільного суду щодо змісту норми матеріального або процесуального права та порядку її застосування. Актом, який має обов'язкову юридичну силу на підставі закону, є постанова суду касаційної інстанції, обов'язкова для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду конкретної справи (ч. 1 ст. 417 ЦПК України).

Отже, судовою практикою як рішення Касаційного цивільного суду може впливати як на визначення фактичного складу, що підлягає встановленню в конкретній справі, так і на встановлення окремих фактів. Тому особливістю доказування, порівняно з іншими процесуальними інститутами (судовий збір, процесуальні строки тощо) можна вважати його тісний взаємозв'язок із нормами матеріального права та, зокрема, роз'ясненнями застосування таких норм. Способом такого впливу постає роз'яснення змісту норм законодавства, зокрема, процесуального, а також порядку їх застосування.

Прикладами рішень Конституційного Суду України, в яких наводиться тлумачення положень процесуального закону у взаємозв'язку з положеннями Конституції України, можна навести рішення: від 27 січня 2010 р. у № 3-рп/2010 [17]; від 22 квітня 2014 р. № 4-рп/2014 [18]; від 2 листопада 2011 р. № 13-рп/2011 [19]; від 28 квітня 2010 р. № 12-рп/2010 [20]; від 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010 [21]; від 22.04.2008 р. № 8-рп/2008 [22]. Аналіз зазначених рішень свідчить, що предметом регулювання норм, які стали предметом тлумачення, є питання або визначення цивільної юрисдикції окремих категорій справ, або окремих питань щодо визначення процесуальної форми розгляду цивільних справ (права на апеляційне оскарження окремих ухвал суду

першої інстанції окремо від рішення суду; мови судочинства). Втім, усі наведені питання не мають вирішального значення щодо доказування, яке здійснюється судом (збір, дослідження, оцінка доказів).

Істотно ширший зміст у питаннях визначення цивільної процесуальної форми, зокрема – і щодо правил доказування, мають рішення ЄСПЛ. Зокрема, в контексті цивільної процесуальної форми необхідно відзначити такі рішення як: “Golder v. the United Kingdom” [23]; “Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium” [24]; “Zumtobel v. Austria” [25]; “Fayed v. the United Kingdom” [26] та інші. Практично всі зазначені рішення встановлюють певні умови, дотримання яких є необхідним для забезпечення особі права на справедливий судовий розгляд відповідно до п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Таким чином, у зазначених та інших рішеннях ЄСПЛ вказується на певні обставини, які підлягають доказуванню при розгляді конкретної скарги у зв'язку із порушенням п. 1 ст. 6 ЄКПЛ національним судом у конкретному випадку. Зокрема, в рішеннях “Fayed v. the United Kingdom”; “Ashingdane v. United Kingdom” [27]; “Lithgow and Others v. United Kingdom” [28]; “Pérez de Rada Cavanilles v. Spain” [29] вказується на наступні умови легітимності обмежень права на доступ до суду:

1) обмеження не повинно обмежувати доступ до суду такою мірою, щоб воно суперечило самій суті цього права;

2) обмеження повинні мати легітимну мету;

3) має існувати розумне пропорційне співвідношення між засобами, які використовуються, та метою, що досягається [2, с. 127].

Рішення ЄСПЛ, що безпосередньо стосуються принципів змагальності та процесуальної рівноправності, мають пряме відношення до визначення правил збирання, дослідження та оцінки доказів судом. У цьому контексті можливо виділити такі вимоги, викладені у рішеннях ЄСПЛ: кожній стороні має бути забезпечена можливість викладення своїх доводів на умовах, які не ставлять її в більш не вигідне становище порівняно з іншою стороною (“Dombo Beheer B. V. v. Netherlands”) [30];

стороні судового розгляду, як правило, мають бути гарантовані вільний доступ до зауважень інших учасників провадження (“Ruiz-Mateos v. Spain”) [31]; відсутність заявника під час розгляду справи в апеляційному суді спричинила порушення рівноправності сторін (“Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine”) [32]; суди апеляційної та касаційної інстанцій не надали оцінку доводам заявниці щодо прийнятності доказів судом першої інстанції, що містилися в апеляційній та касаційній скаргах (“Mala v. Ukraine”) [33]; участь прокурора в цивільному судочинстві, навіть поряд із двома приватними сторонами, може бути виправданою, якщо спір зачіпає публічні інтереси або якщо сторона належить до вразливих груп населення, котрі потребують спеціального захисту (“Batsanina v. Russia”) [34] та інші [2, с. 139–142].

Таким чином, положення, які містяться в рішеннях ЄСПЛ, можуть прямо або непрямо визначати, конкретизувати засади цивільної процесуальної форми, зокрема – правила збирання та дослідження доказів судом.

Висновки і пропозиції. Роль актів судової практики в доказуванні має визначатись з урахуванням неможливості визнання їх джерелом права, оскільки суб'єкти правозастосування (ЄСПЛ, Конституційний суд України, ВСУ (ВССУ)) не є суб'єктами правотворчості. Результати їх діяльності не створюють нових норм права, а лише дозволяють деталізувати зміст чинних норм або роз'яснюють їх. Утім, необхідно погодитись із твердженням про фактичний істотний вплив судової практики на застосування судами норм права, зокрема і процесуального, при вирішенні цивільних справ.

Нормативний характер цивільної процесуальної форми зумовлює неприпустимість визначення її актами судової практики. Такі акти мають розглядатись як орієнтири для внесення змін до цивільного процесуального законодавства, спрямовані на подальший розвиток цивільної процесуальної форми.

Таким чином, акти судової практики, що мають вплив на процесуальне доказування, доцільно поділити на три види за критерієм їх правової природи. Першу

групу складають акти органів судової влади. Другу групу складають акти Конституційного Суду України. Третю групу складає практика ЄСПЛ. Акти першої групи можливо поділити на дві підгрупи за критерієм їх наслідків. До першої підгрупи варто включити акти, які не мають обов'язкової юридичної сили, але фактично враховуються судами. Другу підгрупу складають акти, які мають обов'язкову юридичну силу на підставі закону.

Актами, які не мають обов'язкової юридичної сили є: рішення судів будь-якої інстанції в таких справах; роз'яснення Касаційного цивільного суду щодо змісту норми матеріального або процесуального права та порядку її застосування.

Актом, який має обов'язкову юридичну силу на підставі закону, є постанова суду касаційної інстанції, обов'язкова для суду першої та апеляційної інстанцій під час нового розгляду конкретної справи (ч. 1 ст. 417 ЦПК України).

Положення, які містяться в рішеннях ЄСПЛ, можуть прямо або непрямо визначати, конкретизувати засади цивільної процесуальної форми, зокрема – правила збирання та дослідження доказів судом.

Список використаної літератури:

1. Курс цивільного процесу : підручник / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
2. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.
3. Kerojärvi v. Finland (Кероярві проти Фінляндії), 19 липня 1995 р. Серії А. № 322.
4. Практичний посібник зі статті 6 – цивільна частина. *Електронний ресурс*. https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.
5. Stankiewicz v. Poland (Станкевич проти Польщі), № 46917/99, ЄСПЛ 2006-VI.
6. Petko Petkov v. Bulgaria (Петко Петков проти Болгарії), № 2834/06, 19 лютого 2013 р.
7. Бабкин А.И. Единство судебной практики как основа правосудия. *Современная доктрина гражданского, арбитражного процесса и исполнительного производства: теория и практика* : сб. науч. ст. Краснодар; Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2004. С. 265–275.
8. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
9. Про виконання рішень та застосування практики європейського суду з прав людини. *Електронний ресурс* : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Доступ з інформ.-правової системи «ЛІГА: ЗАКОН».
10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. Офіційне видання від 16.04.1998–1998 р. № 13 / № 32 від 23.08.2006 р. С. 270.
11. Луспенник Д.Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судебно-юридическа газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/131533-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instantsiyi-0f98bd> (дата звернення 15.03.2020 р.).
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11 (28.03.2003 р.). С. 461.
13. Про скасування рішення апеляційного суду та направлення справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції. *Електронний ресурс* : постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 10.04.2019 р. № 161/1574/14-ц. Доступ з інформ.-правової системи «ЛІГА: ЗАКОН».
14. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 7 (01.03.2002 р.). С. 273.
15. Про скасування рішень судів першої та апеляційної інстанцій та направлення справи на новий розгляд. *Електронний ресурс*: постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 16.01.2019 р. № 465/3694/14-ц. Доступ з інформ.-правової системи «ЛІГА: ЗАКОН».
16. Про стягнення вартості необлікованої електричної енергії *Електронний ресурс* : постанова Касаційного цивільного суду від 11.07.2018 р. у справі № 336/6535/16-ц. Доступ з інформ.-правової системи «ЛІГА- ЗАКОН».
17. У справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення п. 18 ч. 1ї ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі ст. 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал

- суду) від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010 : Рішення Конституційного Суду України від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10> (дата звернення 15.03.2020).
18. У справі за конституційним зверненням громадянина Рейніша Леоніда Валерійовича щодо офіційного тлумачення положення п. 10 ч. 1ї ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями п. 8 ч. 3ї ст. 129 Конституції України, ч. 2ї ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України: Рішення Конституційного Суду від 22 квітня 2014 р. № 4-рп/2014 України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-14> (дата звернення 15.03.2020).
19. У справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 ч. 1ї ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями п.п. 2, 8 ч. 3ї ст. 129 Конституції України : Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2011 р. № 13-рп/2011. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11> (дата звернення 15.03.2020).
20. У справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень п. 2 ч. 1ї ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) : Рішення Конституційного Суду України від 28 квітня 2010 р. № 12-рп/2010. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10> (дата звернення 15.03.2020).
21. У справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» : Рішення Конституційного Суду України від 9 вересня 2010 р. № 19-рп/2010. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10> дата звернення 15.03.2020).
22. У справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 15 Кодексу адміністративного судочинства України, ст. 7 Цивільного процесуального кодексу України (справа про мову судочинства) : Рішення Конституційного Суду України від 22.04.2008 р. № 8-рп/2008. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-10> (дата звернення 15.03.2020).
23. Golder v. the United Kingdom, 21 February 1975, § 35, Series A. № 18.
24. Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium, 23 June 1981, Series A. № 43.
25. Zumtobel v. Austria, 21 September 1993, Series A. № 268-A.
26. Fayed v. the United Kingdom, 21 September 1994, § 67, Series A. № 294-B.
27. Ashingdane v. United Kingdom, 28 May 1985, § 57, Series A. № 93.
28. Lithgow and Others v. United Kingdom, 08 July 1986, § 194, Series A. № 102.
29. Pérez de Rada Cavanilles v. Spain, no. 28090/95, § 24, ECHR 1998-VIII.
30. Dombo Beheer B. V. v. Netherlands, 27 October 1993, § 33, Series A. №. 274.
31. Ruiz-Mateos v. Spain, 23 June 1993, § 63, Series A. № 262.
32. Fyodorov and Fyodorova v. Ukraine, № 39229/03, §§ 100-104, 07 July 2011.
33. Mala v. Ukraine, № 4436/07, §§ 54-59, 03 July 2014.
34. Batsanina v. Russia, № 3932/02, § 27, 26 May 2009.

Riabchenko Yu. The role of actions of court practice in implementing evidence in civil process

The article describes the role of case law in the presentation of evidence in civil proceedings, taking into account recent changes and trends in the development of civil procedural legislation: changes in the powers of the Court of Cassation, recent legal approaches of the European Court of Human Rights, etc. It is proved that the role of judicial practice in proving should be determined taking into account the impossibility of recognizing them as a source of law, since the subjects of law enforcement (European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, The Supreme Court of Ukraine (Higher Specialized Court of Ukraine)) are not the subjects of law-making. The results of their activities do not create new rules of law, but only allow to clarify or clarify the content of existing rules. The position on the significant impact of case law on the application of the rules of law, including procedural ones, in civil cases was upheld. It is substantiated that the normative nature of

the civil procedural form determines the inadmissibility of its determination by acts of court practice. Such acts should be considered as a benchmark for amending civil procedural legislation aimed at further developing the civil procedural form. Court acts that have an impact on procedural evidence are divided into three types according to the criterion of their legal nature. The first group consists of acts of the judiciary. The second group consists of acts of the Constitutional Court of Ukraine. The third group is the European Court of Human Rights practice. It is determined that the acts of the first group can be divided into two subgroups by the criterion of their consequences. The first subgroup should include acts that are not legally binding but are actually taken into account by the courts. The second subgroup consists of acts that are legally binding. It is determined that acts which are not legally binding are: decisions of courts of any instance in such cases; clarification of the Civil Court of Cassation regarding the substance of the substantive or procedural law and the procedure for its application. The provisions contained in the European Court of Human Rights decisions may directly or indirectly define, specify the principles of civil procedural form, in particular, rules on the taking and examination of evidence by a court.

Key words: *litigation, evidence, civil process, court decision, court independence.*